

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ

СИТНИК Віктор Петрович

УДК 631.15: 339.13

ТРАНСФОРМАЦІЯ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ
УКРАЇНИ В РИНКОВІ УМОВИ

Спеціальність 08.07.02 – Економіка сільського
господарства і АПК

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Київ – 2002

Дисертацією є монографія.

Робота виконана в Інституті економіки НАН України.

Науковий консультант: доктор економічних наук, професор,
академік НАНУ

Лукінов Іван Іларіонович,
директор інституту економіки НАН
України

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор
академік УААН
Борщевський Петро Прокопович,
заступник голови Ради по вивченню
продуктивних сил України НАН України

доктор економічних наук, професор,
академік УААН

Тринько Роман Іванович,
завідувач кафедри Львівського державного
аграрного університету Міністерства
аграрної політики України

доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент УААН

Юзефович Анатолій Едуардович,
головний науковий співробітник Інституту
економіки НАН України

Провідна установа: Національний аграрний університет,
(м.Київ), кафедра економіки сільського
господарства

Захист дисертації відбудеться 26.11.2002 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої
вченої ради Д 26.150.02 по захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня
доктора (кандидата) економічних наук в Інституті економіки НАН України за
адресою: 01011, м. Київ, вул. Панаса Мирного, 26.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту економіки НАН України.
Автореферат розісланий 25.10.2002 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Стешенко В.С.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Сучасний етап за змістом соціально-економічних і організаційних перетворень в агропромисловому комплексі України характеризується утвердженням приватної власності селян на землю та інші засоби виробництва, формуванням принципово нових виробничо-господарських структур переважно ринкового типу, розширенням орендних відносин на селі, розвитком підприємницької діяльності тощо. Однак у результаті некомплексного підходу до здійснення аграрної та земельної реформи, порушення пропорцій міжгалузевого обміну і поглиблення диспаритету між цінами на промислову та сільськогосподарську продукцію відбулося значне зменшення обсягів виробництва аграрної сировини й продуктів харчування, а відтак знизився рівень продовольчої безпеки держави.

Україна володіє великими й одними з найкращих у світі за природною родючістю земельними ресурсами. У зв'язку з тим, що вкрай низькими темпами здійснюються процеси відтворення та оновлення матеріально-технічної бази агропромислового комплексу і різко зменшилися обсяги поставок селу мінеральних добрив, засобів захисту рослин і тварин тощо, наявний аграрний потенціал використовується не повністю. Велика роль у цьому зв'язку покладається на створення господарських структур, які відповідатимуть сучасним і майбутнім соціально-економічним відносинам і забезпечать продовольчий достаток у державі.

Незаперечною є необхідність збереження переваг великомасштабного виробництва, максимального використання виробничої та соціальної інфраструктури, запобігання відтоку з сільського господарства кваліфікованих кадрів, забезпечення всебічної

підтримки вітчизняного товаровиробника й соціального захисту сільського населення. Нинішня ситуація в сільському господарстві України вимагає пошуку науково обгрунтованих шляхів виходу з економічної кризи. Обов'язковими умовами економічного зростання галузі є створення ефективних систем ціноутворення, податкової політики, кредитування, інвестування. Відтак першочерговим завданням аграрної економічної науки слід вважати обгрунтування способів і методів переведення агропромислового виробництва на модель ефективного, сталого й екологічнобезпечного функціонування при дотриманні вимог об'єктивних економічних та екологічних законів на основі цілеспрямованого здійснення ринкових трансформацій у національному АПК.

Стан вивчення проблеми. Загальнометодологічні соціально-економічні проблеми розвитку АПК і цінових відносин у ньому є предметом наукових пошуків І.І.Лукінова. Науково-практична розробка реформування на ринкових засадах земельних та майнових відносин і становлення нових

організаційно-правових форм в аграрному секторі була започаткована П.Т.Саблуком, П.І.Гайдуцьким, О.М.Онищенком, В.В.Юрчишиним. У частині удосконалення та розвитку земельних відносин виняткове значення мають дослідження Д.С.Добряка, В.Я.Месель-Веселяка, Л.Я.Новаковського, В.М.Трегобчука, А.М.Третьяка, М.М.Федорова й інших учених економістів-аграрників. В науково-практичному опрацюванні макроструктурних аспектів аграрної економіки провідне місце належить І.І.Лукінову, М.Я.Дем'яненку, Б.Й.Пасхаверу, Д.В.Полозенку, А.А.Фесині та О.М.Шпичаку.

В дослідження різних аспектів ефективності форм господарювання, кооперування, розвитку інтегрованих формувань, удосконалення організації виробництва великий внесок зробили, насамперед, такі відомі вчені, як В.І.Бойко, М.П.Вітковський, В.В.Зіновчук, В.Н.Зимовець, М.Г.Лобас, М.Й.Малік, В.М.Нелеп, В.Ю.Протасов і Р.І.Тринько. Проблеми формування матеріально-технічної бази АПК плідно розробляють В.Г.Більський, М.І.Кісіль, Г.М.Підлісецький та А.Е.Юзефович, соціального розвитку АПК – О.А.Бугуцький, Г.І.Купалова, Л.О.Шепотько, І.В.Прокопа та ін., а науково-організаційного забезпечення трансформації аграрних відносин – А.М.Кандиба, О.М.Крисальний. Міжгалузеві відносини в АПК досліджують В.Г.Андрійчук, П.П.Борщевський, М.Ю.Коденська і В.Д.Слюсар. У той же час, у зв'язку з несприятливою динамікою та характером трансформаційних процесів в Україні, існує об'єктивна необхідність у поглибленні комплексного дослідження економічних, організаційних і соціальних перетворень у національному АПК, системної оцінки соціально-економічних наслідків реформування відносин власності, виявлення тенденцій і факторів ефективного розвитку нових форм господарювання, обгрунтування напрямів формування досконалого економічного механізму АПК тощо. Йдеться, зокрема, про удосконалення цінової, фінансово-кредитної та податкової політики, використання досвіду розвинутих країн стосовно державного регулювання сільського господарства, визначення науково-прикладної сутності та цільового призначення системи управління в нових умовах господарювання в АПК і розповсюдження сільськогосподарських знань та інформації, прогнозування розвитку агропромислового виробництва тощо.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження здійснювалось у процесі виконання Інститутом аграрної економіки УААН науково-технічної програми на 1996-2000 рр. “Наукові основи аграрної політики трансформування економічних відносин агропромислового виробництва в ринкові умови” (номер державної реєстрації 0196V16299).

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження полягає в теоретико-методологічному обґрунтуванні сутності, напряму і способів ринкової трансформації організаційно-економічного механізму функціонування АПК з метою підвищення рівня продовольчої безпеки країни на основі стабільного й ефективного розвитку агропромислового виробництва та поліпшення фінансового стану сільськогосподарських підприємств різних форм власності і господарювання.

Відповідно до встановленої мети вирішувались три групи завдань. Перша група пов'язана з аналізом поточних соціально-економічних відносин в АПК. Ставилось завдання з'ясувати рівень забезпечення продовольчої безпеки держави, проаналізувати соціально-економічні засади реформування відносин власності, динаміку розвитку організаційно-правових структур і основні його чинники, дослідити особливості економічного механізму АПК в умовах здійснення ринкових трансформацій в Україні.

Друга група завдань передбачала узагальнення світового досвіду державного регулювання сільськогосподарського виробництва й підтримки доходів аграрних товаровиробників, зокрема, з питань ціноутворення на продукцію в економічно розвинутих країнах, здійснення моніторингу витрат і доходів, співвідношення цін, витрат і доходів фермерських господарств у США, а також напрямів державної підтримки сільського господарства у розвинутих країнах та особливостей реформування АПК у країнах Центральної й Східної Європи та Росії.

Третя група завдань охоплювала обґрунтування способів і методів формування ринкового економічного механізму АПК на пореформеному етапі його розвитку: системи ціноутворення, фінансово-кредитних відносин, податкової системи, інфраструктури сільськогосподарських ринків. Ставилось завдання викласти науково-методологічні та організаційні основи розвитку управління АПК, розробити методичні підходи щодо формування системи розповсюдження сільськогосподарських знань та інформації, виокремити етапи перспективного розвитку агропромислового виробництва України.

Предмет та об'єкт дослідження. Предметом дослідження є організаційно-економічний механізм ринкової трансформації АПК, який охоплює реформування відносин власності, формування організаційної структури аграрного сектора, цінових, фінансово-кредитних і податкових відносин, розвиток системи управління АПК, інформаційне забезпечення його ефективного та стабільного функціонування в ринкових умовах. Об'єкт дослідження - агропромисловий комплекс України в цілому, сільськогосподарські підприємства різних форм власності й господарювання, особисті підсобні господарства, діяльність владних структур та органів управління АПК з питань його реформування і розвитку.

Методологія та методика дослідження. Методологічною основою дослідження є діалектичний метод пізнання соціально-економічних явищ, системний підхід до аналізу розвитку АПК в умовах його ринкової трансформації з використанням класичних і сучасних положень теорії ринкових відносин і перехідної економіки. У процесі дослідження використовувались традиційні методи економічних досліджень: абстрактно-логічний; монографічний; статистичний; порівняльний; розрахунково-конструктивний та інші.

Інформаційною основою дослідження є законодавчі та нормативні акти, пов'язані з розвитком сільського господарства та інших галузей АПК, статистичні матеріали, результати особистих досліджень автора.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в системно-методологічному обґрунтуванні економічних, соціальних, організаційних, правових компонентів ринково-трансформаційного процесу в АПК і представлена такими науковими положеннями:

- Розроблено організаційно-економічний механізм забезпечення ефективного функціонування АПК і еквівалентного міжгалузевого обміну в ньому на основі вільного ціноутворення в поєднанні з державним регулюванням, що ґрунтується на застосуванні концепції ціни виробництва;
- Визначено сутність трансформації фінансових відносин у сільському господарстві в умовах переходу до ринку в частині посилення захисної функції фінансів щодо аграрних та агропромислових товаровиробників;
- Обґрунтовано напрями вдосконалення кредитних і податкових відносин в АПК щодо необхідності врахування специфіки аграрного сектора, зокрема, при оптимізації податкового механізму, методичних підходів визначення фінансового результату фермерських господарств;
- Розширено трактування сутності земельних відносин як суспільних відносин при володінні, користуванні й розпорядженні землею, які включають управління в галузі використання та охорони земельних ресурсів на державному, регіональному і господарському рівнях, а також обґрунтовано напрями подальшого удосконалення земельних відносин на селі;
- Визначено шляхи розбудови, механізм застосування та розповсюдження досягнень НТП та інформації в АПК на основі формування регіональних служб надання консультаційних послуг, допомоги в освоєнні та реалізації новітніх науково-технічних розробок тощо;
- Обґрунтовано напрями подальшого розвитку ринкової інфраструктури в АПК щодо створення трирівневої системи цінового моніторингу;
- Визначено сутність організації управління АПК як стратегічно орієнтованого системного регулювання аграрних відносин, підпорядкованого соціально та економічно збалансованому поєднанню інтересів держави і селянина, розкрито науково-методологічні підходи щодо організації управління пореформеним розвитком сільського господарства;
- Розроблено прогноз етапів перспективного розвитку всіх ланок агропромислового виробництва на основі системного підходу до вирішення ресурсних, науково-технічних, соціальних, економічних і фінансових аспектів забезпечення його стабільного та ефективного функціонування.

Практичне значення. Практичне значення мають обґрунтовані в дисертації шляхи подальшого удосконалення земельних відносин; пропозиції щодо забезпечення еквівалентності обміну в АПК через використання цін підтримки та еквівалентних цін, які розраховуються на основі ціни виробництва; створення трирівневої системи цінового моніторингу; прискорення формування системи іпотечного кредитування, розвитку лізингу сільськогосподарських машин, обладнання, технологій; формування за участю комерційних банків агрофінансових груп; організація управління пореформеним розвитком АПК; створення ринкової системи розповсюдження сільськогосподарських знань та інформації; відпрацювання методики визначення фінансового результату (прибутку) фермерських господарств. Запропоновані шляхи вдосконалення системи оподаткування сільськогосподарських товаровиробників стосуються обґрунтування сплачування прямих податків за рахунок прибутку, а податкових платежів – за рахунок витрат виробництва.

Особистий внесок здобувача. На основі досліджень та вивчення досвіду України й інших держав щодо трансформації агропромислового комплексу в ринкових умовах висвітлено специфічний підхід (з врахуванням природних особливостей) до питань нових форм господарювання і власності, до формування інфраструктури вітчизняного продовольчого ринку, з'ясовано недоліки та шляхи їх подолання. Розкрито передумови

та сутність формування економічного механізму АПК, розгортання сільськогосподарської кооперації та інтеграційних процесів, удосконалення державного регулювання в умовах ринкових відносин, інвестиційної, інноваційної, технічної та кадрової політики. Сформульовано висновки про необхідність регулювання цінової політики й способів і методів державної підтримки сільського господарства, створення моніторингу й аналізу ринку та запровадження інструментів протекціонізму для сприяння нарощуванню виробництва конкурентоспроможної сільськогосподарської продукції та збільшення обсягів її експорту.

Апробація результатів дослідження. Наукові розробки використані при підготовці проектів законів України, інших нормативно-правових актів з питань реформування та функціонування аграрного сектора економіки в умовах його переходу на ринкові принципи господарювання. За безпосередньої участі автора підготовлено понад 20 проектів законів України, в т.ч. “Про сільськогосподарську кооперацію”, “Земельний кодекс України”, “Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001-2004 рр.”, “Про особисте селянське господарство”, “Про дорадництво”, “Про зерно та ринок зерна в Україні”, “Про оренду землі” та ін.

За участю автора розроблено проекти Концепції аграрної політики України та Національної і галузевих програм розвитку агропромислового виробництва й окремих його галузей (Зерно України – 2001-2004 рр., Програма розвитку ринків продукції тваринного походження в Україні на 2002-2010 роки), регіональних програм (Харківської та Донецької областей), програм розвитку окремих агроформувань (ЗАТ – Агропромислова корпорація “Зоря” Рівненської області). Разом з науковцями НАН України та УААН брав участь у підготовці наукової доповіді “Про стратегію трансформації АПК і забезпечення продовольчої безпеки України”, яка була подана в 2000 р. адміністрації Президента, Верховній Раді та Кабінету Міністрів України. Основні положення дисертації пройшли широку апробацію на чисельних міжнародних і республіканських наукових конференціях, симпозіумах та семінарах. Лише в останні 10 років автор брав участь у проведенні понад 30 таких заходів як в Україні, так і за її межами. Зокрема, виступав з науковими доповідями на Всеукраїнських зборах (конгресах) учених економістів-аграрників (1999, 2000 і 2001 р.); у Йельському Університеті (США, 1997 р.), а також на засіданні Європейського комітету (ФРГ, м. Бонн, 1992 р.).

Значна частина наукових розробок і пропозицій реалізована в багатьох практичних рекомендаціях сільськогосподарським виробникам, у т.ч.:

- Рекомендації з удосконалення економічних відносин у мережі Української академії аграрних наук. – К.: ІАЕ УААН, 2002;
- Методичні рекомендації по організації і функціонуванню системи цінового моніторингу в агропромисловому комплексі України. – К.: ІАЕ УААН, 1998;
- Методичні рекомендації з удосконалення економічної роботи в аграрних підприємствах та формування науково-виробничих структур. – К.: ІАЕ УААН, 2002 р.;
- Рекомендації по створенню Державної системи надання консультаційних послуг, освоєння та пропаганди досягнень науково-технічного прогресу в агропромисловому виробництві України. – К.: ІАЕ УААН, 1997 р.;
- Методологія та методика формування і функціонування цінового механізму АПК в перехідний період до ринкової економіки. – К.: ІАЕ УААН, 1993 р.

Наукові розробки використовувались також при відпрацюванні моделей інноваційного

розвитку сільськогосподарського виробництва в базових господарствах усіх областей України.

Публікація результатів дослідження. Найбільш суттєві теоретичні і практичні результати досліджень, методологічні та методичні розробки, висновки і пропозиції автора по темі дисертації відображені в 34 публікаціях загальним обсягом 62,1 авторських д.а., в т.ч. в 20 монографіях, книгах і брошурах, 14 статтях у наукових фахових виданнях.

Структура монографії:

Дисертаційною роботою є монографія, обсяг якої становить 518 с. Вона складається з вступу, десяти розділів, висновків, включає 80 таблиць, 7 рисунків, список літератури з 91 вітчизняного та зарубіжного джерела.

Вступ.

Розділ 1. Продовольча безпека як головна передумова ринкових трансформацій в АПК.

Розділ 2. Сучасний стан АПК.

Розділ 3. Власність як економічна основа ринкових перетворень в АПК. 3.1. Сутність і основні види відносин власності. 3.2. Теоретичні засади трансформації земельних відносин. 3.3. Основні напрями здійснення земельної реформи. 3.4.

Соціально-економічні і екологічні наслідки реформування земельних відносин. 3.5.

Шляхи подальшого удосконалення земельних відносин.

Розділ 4. Нові форми господарювання та їх ефективність.

Розділ 5. Формування економічного механізму господарювання в ринкових умовах.

5.1. Ціноутворення. 5.2. Інфраструктура ринків сільськогосподарської продукції та продовольства.

Розділ 6. Фінансово-кредитні відносини в аграрному секторі АПК в період становлення ринкових відносин. 6.1. Зміна функцій фінансів в умовах ринку. 6.2.

Фінансові ресурси сільськогосподарського виробництва. 6.3. Кредитне забезпечення

сільськогосподарських товаровиробників. 6.4. Податкова система в аграрному секторі АПК. 6.4.1. Система оподаткування АПК у період становлення ринкових відносин.

6.4.2. Оподаткування сільськогосподарських підприємств. 6.4.3. Непряме оподаткування сільськогосподарських підприємств.

Розділ 7. Моніторинг витрат та доходів у АПК Країн з розвинутою ринковою економікою. 7.1. Досвід ціноутворення в АПК економічно розвинутих країн. 7.2.

Моніторинг витрат і доходів фермерських господарств у США. 7.3. Ціни, витрати,

доходи фермерських господарств США. 7.4. Реформування АПК у країнах

Центральної і Східної Європи та Росії. 7.5. Підтримка сільського господарства в розвинутих країнах.

Розділ 8. Розвиток управління агропромисловим комплексом. 8.1. Науково-прикладна

сутність та цільове призначення розвитку управління АПК. 8.2. Науково-методичні основи розвитку управління сільським господарством і АПК на пореформеному етапі.

8.2.1. Підвищення ролі держави в регулюванні аграрних відносин. 8.2.2. Поглиблення стратегічної спрямованості пореформеного розвитку. 8.2.3. Поглиблення соціальної

орієнтації розвитку управління аграрним сектором економіки. 8.3. Організаційні аспекти розвитку управління.

Розділ 9. Інноваційна модель розвитку аграрної економіки. 9.1.

Теоретичні засади розвитку ринку інновацій. 9.2. Формування системи розповсюдження сільськогосподарських знань та інформації. 9.3. Структура і функції служб системи з

питань надання консультаційних послуг, освоєння та розповсюдження досягнень

науково-технічного прогресу. 9.4. Економічна ефективність інноваційної діяльності.

Розділ 10. Оцінка та прогнози соціально-економічних результатів аграрних реформ.

10.1. Об'єктивна необхідність здійснення аграрних перетворень. 10.2. Етапи розвитку агропромислового виробництва.

Бібліографічні джерела.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У монографії викладено теоретичні, методологічні й практичні аспекти щодо формування ефективного організаційно-економічного механізму вирішення продовольчої проблеми і підвищення ефективності агропромислового виробництва в умовах здійснення ринкових трансформацій в Україні.

У першому розділі **“Продовольча безпека як головна передумова ринкових трансформацій в АПК”** висвітлено теоретико-методологічний зміст категорії продовольчої безпеки, обґрунтовано критерії її оцінки та основні напрями забезпечення. Продовольча проблема є визначальною складовою загальноекономічної безпеки будь-якої країни. Вона характеризує здатність держави гарантувати задоволення потреб у продуктах харчування на рівні, необхідному для нормальної життєдіяльності населення. Статистика свідчить, що частка витрат на харчування в бюджеті середньої української сім'ї зросла за 1991-2000 рр. з 33 до 64%, причому якість харчування помітно погіршилась: енергетична цінність денного раціону знизилась з 3597 до 2565 ккал, вміст білків – з 105 до 73 г, жирів – з 124 до 71 г. В той же час саме агропродовольча сфера з досить швидкими темпами обігу капіталу та поточних виробничих витрат є надійним джерелом бюджетних надходжень і нарощування інвестиційних нагромаджень. Для реалізації її економічного потенціалу необхідно здійснити ряд державних заходів, спрямованих на підтримку агропромислового виробництва: реалізація цільових програм підтримки сільського господарства за рахунок державного бюджету, соціальне облаштування сільських районів, розвиток аграрної науки і освіти; регулювання, а за потреби й формування попиту на продовольчі товари на внутрішньому ринку з стимулюванням експорту та обмеженням імпорту продукції, яка виробляється в країні, надання продовольчої допомоги найбільш вразливим верствам населення.

Другий розділ **“Сучасний стан АПК”** присвячено аналізу основних тенденцій його розвитку щодо ефективності та обсягів сільськогосподарського виробництва, ресурсного і матеріально-технічного забезпечення, соціального розвитку села тощо. Інвестиції в АПК з усіх джерел фінансування за 1990-1998 рр. скоротилися в 9 разів, у переробні галузі й соціальну сферу села – майже в 7 разів; а в сільське господарство – в 19 разів (у 2000 р. порівняно з 1999 р. – у 24 рази), (табл.1).

Таблиця 1

Капітальні вкладення в економіку України за рахунок усіх джерел фінансування у порівняльних цінах

Показники	Роки										
	1990	1995	1996	1997	1998	1999	2000				
Народне господарство, млн.грн					55368	16097	12557	10483	12151	12197	13955
у % до 1990 р.			100,0	29,1	22,7	18,9	21,9	22,0	25,2		
у т.ч. АПК, млн.грн.				18845	3786	2654	2229	2013	
у % до 1990 р.			100,0	20,1	14,1	11,8	10,7		
з них сільське госпо- дарство, млн.грн.					11799	1296	978	806	611	560	496
у % до 1990 р.			100,0	11,0	8,3	6,8	5,2	4,7	4,2		
Переробні галузі про- мисловості, млн.грн.						5030	918	846	762	772	...

...									
у % до 1990 р.	100,0	18,3	16,8	15,1	15,4		
Соціальна сфера села, млн.грн.		3617	1390	776	629	555	
у % до 1990 р.	100,0	38,4	21,5	17,4	15,3		

Значне уповільнення процесів відтворення та оновлення матеріально-технічної бази призвело не лише до зростання в сільському господарстві частки ручної праці, а й до суттєвого зменшення обсягів виробництва аграрної продукції (табл.2). Темпи відновлення машинно-тракторного парку скоротилися у 10-20 і більше разів. Не відповідають вимогам виробництва й технічний рівень та надійність машин, використовуваних нині в сільському господарстві.

Поряд з цим, посилюється деградація земель через високу господарську освоєність земельного фонду та екстенсивне використання продуктивних угідь. Відсутність науково обґрунтованих систем функціонування новостворених агроформувань як з соціально-економічного, так і технологічного поглядів ускладнює отримання в них продовольчої сировини, яка може використовуватись для виготовлення екологічно чистих продуктів.

Трудовий аграрний потенціал, як найважливіша складова його виробничого потенціалу, також використовується з низькою ефективністю, а продуктивність праці має сталу тенденцію до падіння. Кількість працюючих у сільському господарстві залишилась практично на рівні 1990 р., незважаючи на дворазове зменшення обсягу валової сільськогосподарської продукції (табл.2).

Таблиця 2

**Динаміка валової продукції сільського господарства
(у порівняльних цінах 1996 р., млрд.грн.)**

Показники	1990 р.		1995 р.		1999 р.		2000 р.	
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Господарства всіх категорій, в тому числі:					48,6	31,6	23,9	25,8
продукція рослинництва			24,3	17,9	13,0	15,6		
продукція тваринництва			24,3	13,7	10,9	10,2		
Сільськогосподарські підприємства в тому числі:						34,3	16,4	9,6
продукція рослинництва			18,3	9,8	6,2	6,4		
продукція тваринництва			16,0	6,6	3,4	2,7		
Господарства населення, в тому числі:					14,3	15,2	14,3	16,7
продукція рослинництва			6,0	8,1	6,9	9,2		
продукція тваринництва			8,3	7,1	7,4	7,5		

Криза в економіці України негативно позначилась і на розвитку соціальної сфери села. Зменшилася кількість підприємств, організацій та установ соціальної інфраструктури, погіршується демографічна ситуація, знижується рівень матеріального добробуту селян. З погіршенням економічного стану сільськогосподарських підприємств знизилась їх соціальна діяльність, а місцеві органи управління не можуть повною мірою її компенсувати.

Аналіз сучасного стану соціального розвитку села дає можливість виявити основні підходи щодо його поліпшення. З цією метою слід насамперед прийняти Закон “Про основи соціального розвитку села”, закріпивши в ньому розмежування компетенції

між центральними й місцевими органами виконавчої влади. Водночас потрібно віднести програми соціального розвитку села до переліку цільових державних програм України.

У третьому розділі **“Власність як економічна основа ринкових перетворень в АПК”** розкрито сутність і основні риси відносин власності, теоретичні засади трансформації земельних відносин, соціально-економічні та екологічні наслідки реформування земельних відносин, шляхи їх подальшого удосконалення. Категорія власності є однією з найважливіших характеристик економічних відносин між суб'єктами власності стосовно привласнення (відчуження) засобів виробництва та результатів праці. В основу диференціації власності покладено визначення суб'єкта власності – особи (юридичної, фізичної), яка практично реалізує право власності щодо конкретного об'єкта. Власність на землю правомірно розглядати як вихідну і головну складову системи економічних відносин в АПК.

Важливим чинником, який вплинув на реформування земельних відносин, є економічні, соціальні та політичні умови, в яких в Україні здійснювалась земельна реформа. Сучасні земельні відносини в Україні характеризуються їх трансформацією шляхом роздержавлення і приватизації земель та визначення частки кожного члена колективу в спільній приватній власності земельного фонду сільськогосподарського призначення.

Як складова суспільно-виробничих відносин, земельні відносини підпорядковуються загальному економічному закону відповідності виробничих відносин рівню розвитку продуктивних сил суспільства. На підставі вже набутого досвіду та з урахуванням ситуації, що склалася, а також правових норм, не заперечуючи будь-яких форм власності на землю, доцільно намагатись такого їх поєднання, яке дозволяє зберегти власника і ефективно діючі майнові комплекси.

З врахуванням історичного досвіду, сучасного соціально-економічного та екологічного стану в Україні головною метою земельної реформи має бути забезпечення раціонального, вискоєфективного та екологічнобезпечного використання та охорони земель усіх категорій, вирішення на цій основі продовольчої проблеми. Виходячи з цієї головної мети, вважаємо, що трансформація земельних відносин повинна здійснюватись на таких основоположних принципах:

1. Повне й усебічне врахування природно-економічних регіональних відмінностей землекористування та особливостей земельних перетворень на селі у зв'язку з переходом до ринкової економіки.
2. Комплексне поєднання одночасного вирішення соціальних, економічних та екологічних проблем раціоналізації землекористування на загальнодержавному, регіональному та господарському рівнях.
3. Науково обґрунтоване здійснення роздержавлення і приватизації земель і передусім земель сільськогосподарського призначення з поступовим формуванням цивілізованого та регульованого ринку землі, зі створенням відповідної його інфраструктури.

Якщо в 1990 р. у державній власності перебували всі сільськогосподарські угіддя, то вже на початку 2000 р. частка державної власності на землю зменшилася в 3,5 рази і становила 29,5%. У власності недержавних сільськогосподарських підприємств залишилося 709 тис.га, або 1,73% загального фонду сільськогосподарських земель країни. Значно збільшилась площа земель у приватній власності, яка становила вже 28794,6 тис. га, або 68,8% (табл.3).

В той же час земельна реформа виявила й низку проблем. Так, у зв'язку з трансформацією земельних відносин не було завершено впровадження кон-

**Розподіл сільськогосподарських угідь
за формами власності на землю в Україні
(на кінець року, тис.га).**

Показники	1990 р.	1996 р.	2000 р.
Загальна площа сільськогосподарських угідь	42030,3	41839,7	41827,0
%	100,0	100,0	100,0
У державній власності	42030,3	16537,4	12323,4
В % до загальної площі	100,0	39,5	29,5
Власність недержавних сільськогосподарських підприємств	-	23006,4	709,0
В % до загальної площі	-	55,0	1,7
Приватна власність	-	2295,9	28794,6
В % до загальної площі	-	5,5	68,8

турно-меліоративної організації території, яка мала бути поширена на площі 14 млн. га сільськогосподарських угідь. Земельна реформа привела до порушення організації території сільськогосподарських підприємств, передусім сівозмін. Значення земельної реформи знижується через політичну боротьбу, що точиться навколо купівлі-продажу і застави землі, розвитку ринку землі, перспективних форм господарювання, управління в галузі використання і охорони земель. Крім того, відсутність інфраструктури ринку землі створює серйозний бар'єр купівлі-продажу земельних ділянок.

Враховуючи досвід здійснення земельної реформи як щодо позитивних результатів, так і недоліків, виявлених у ході трансформації земельних відносин, основні напрями їх удосконалення можуть бути зведені до таких:

- законодавче закріплення прав власності на землю за землевласниками і землекористувачами;
- формування прозорого державного регулювання ринку землі та його інфраструктури;
- формування землеволодінь і землекористувань нових сільськогосподарських структур на засадах створення екологічно збалансованих агроландшафтів;
- удосконалення платності землекористування та формування законодавчої бази обігу земельних ділянок;
- створення юридичних та економічних умов розширення застави земельних ділянок для сільськогосподарських товаровиробників та системи кредитних установ;
- удосконалення системи державного контролю в галузі використання та охорони земельних ресурсів.

У четвертому розділі “**Нові форми господарювання та їх ефективність**” розглянуто наукові основи формування організаційно-правових структур та проаналізовано тенденції їх розвитку. У процесі формування ефективного продовольчого ринку головним є створення життєздатних господарських структур. Після відомого Указу Президента від 3 грудня 1999 р. колективні сільськогосподарські підприємства реорганізовані у сільськогосподарські кооперативи, селянські (фермерські) господарства, приватні та приватно-орендні підприємства та різні види господарських товариств: акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю, командитні товариства, повні товариства. Встановлено, що організаційна структура сільського господарства України, яка формується, буде поступово змінюватися у напрямках, характерних для ряду колишніх соціалістичних країн Центральної і Східної Європи. У той же час

трансформація створеної нової організаційної структури в нашій країні буде мати істотні особливості, зумовлені кризовим станом її економіки, неспроможністю держави матеріально підтримувати реорганізаційні процеси та психологічною невідповідністю селян до господарювання на принципах підприємництва. Виникає потреба розробки стратегії регулювання цих процесів, обґрунтування принципів поєднання розвитку господарських структур різних розмірів з урахуванням регіональних особливостей аграрного виробництва. Зроблено висновок, що основну увагу слід зосередити на розвитку великого товарного аграрного виробництва ринкового типу як колективних, так і індивідуальних форм господарювання. Останнім часом поширюється думка про переваги приватної власності на прикладі особистих підсобних господарств (ОПГ) перед колективними й державними підприємствами. Вона спирається на те, що доля виробництва продукції ОПГ в загальному її обсязі нібито значно зросла без додаткових витрат з боку держави. Але це результат не стільки змін в ОПГ, скільки зменшення обсягу виробництва в громадському секторі, однією з причин чого є відчуженість у нього значних площ землі та передача їх ОПГ.

Велике та дрібне виробництво повинні об'єднуватися з метою ефективнішого використання трудових, земельних і матеріальних ресурсів. Є підстави вважати, що в нинішніх умовах особисті підсобні господарства не можуть стати провідними в забезпеченні населення країни продовольством, за низького рівня технічної оснащеності вони будуть розвиватися на невеликих земельних площах. До того ж це вимушена форма діяльності селян, оскільки в скрутній економічній ситуації для багатьох сільських жителів вона стає єдиним джерелом доходів.

У той же час не слід недооцінювати малі підприємства як нові виробничі структури, властиві ринковій економіці. Такі форми організації виробничої діяльності сприйнятливі до змін асортименту продукції, до впровадження прогресивних методів, здатні залежно від потреб ринку швидко переорієнтуватися на нові технології й продукцію. Головними мотивами розвитку малого бізнесу є жорсткіша залежність від кінцевого результату, готовність до комерційного ризику з метою завоювання ринку, оперативність керівництва і зниження вартості продукції за рахунок скорочення накладних виробничих витрат.

Зростання кількості насамперед селянських (фермерських) господарств (СФГ), розширення площ їх землекористування здійснюватиметься за рахунок земель запасу, оренди, купівлі чи успадкування земельних ділянок. Набудуть поширення великі фермерські приватні підприємства, створення яких відбуватиметься за рахунок оренди фермерами та іншими громадянами земельних та майнових паїв колишніх членів КСП. Розміри фермерських господарств України ще далекі від раціональних. Тому фермери можуть поліпшувати умови й результати діяльності своїх господарств шляхом кооперування коштів і матеріальних засобів на добровільній основі.

Аграрна реформа, формування багатокладної економіки, розвиток ринкових відносин потребують внесення певних коректив до методичних підходів, щодо визначення ефективності форм господарювання. Методичною основою має стати системний підхід, який враховує вплив факторів на результативні показники з урахуванням конкретних умов виробництва. На нашу думку, такими показниками повинні бути: валовий доход, рентабельність, собівартість продукції, окупність інвестицій, а також рівень доходності господарств в регіоні.

П'ятий розділ **“Формування економічного механізму господарювання в ринкових умовах”** присвячено теоретико-методологічним засадам, аналізу системи ціноутворення в АПК і формування інфраструктури ринків сільськогосподарської

продукції та продовольства. Крім того, тут розглянуто й інші елементи економічного механізму: фінансово-кредитна, податкова, валютно-грошова та митна політика, а також політика регулювання заробітної плати і грошових доходів населення.

Однією з нерозв'язаних проблем на сучасному етапі становлення ринкової економіки України залишається проблема ціноутворення на продукцію АПК. Ціноутворення на продукцію та споживані ним ресурси промислового походження, надання послуг перейшли в лібералізований, звільнений від регулювання ззовні режим. При цьому жорстоко контролювався процес зростання цін на продукцію різних сфер АПК, який посилював небувалим прискоренням інфляції, внаслідок чого диспаритет, тобто випереджаючий ріст цін на промислову продукцію порівняно із зміною цін на продукцію сільського господарства досяг майже шестиразової величини.

Нерівнозначність цінового обміну в поєднанні з економічною та фінансовою кризою призвела до наростання обсягів бартерного товарообігу.

Держава має законодавчо визначити і забезпечити застосування економічних правил, однаково вигідних для суб'єктів ринку. На першому місці серед таких правил має бути механізм ціноутворення. В аграрному секторі на сучасному етапі його розвитку цінова політика повинна ґрунтуватися на вільному ціноутворенні в поєднанні з державним регулюванням і посиленням антимонопольного контролю за цінами на матеріально-технічні ресурси, енергоносії та послуги. У такий спосіб вона сприятиме збільшенню виробництва сільськогосподарської продукції з відповідним рівнем продуктивності й рентабельності й має спрямовуватися:

- На першому етапі – на забезпечення простого відтворення виробництва продукції в нині збиткових основних галузях сільського господарства за допомогою застосування цін підтримки (заставних цін) на квотовану в межах продовольчої безпеки країни сільськогосподарську продукцію;
- На другому етапі – на стабілізацію створення економічних передумов відтворення продукції в обсягах внутрішніх та експортних потреб на основі цінового паритету шляхом вільного ціноутворення та застосування еквівалентних цін (цін розширеного відтворення);
- На третьому етапі – на здійснення поступового переходу від прямого регулювання через механізм еквівалентних цін до розширення попиту на продовольчі товари шляхом підтримки малозабезпечених верств населення.

Адекватною ринковим економічним процесам слід вважати ціну, побудовану за концепцією “ціни виробництва”, яка ґрунтується на застосуванні показника норми прибутку для об'єктивної оцінки ефективності використання у виробництві власного та залученого капіталу. Для визначення норми прибутку в ринкових умовах можливі два варіанти. Теоретично найбільш обґрунтовано норму прибутку приймати на рівні банківського відсотка по депозитах. Для ризикового за об'єктивними причинами сільськогосподарського виробництва цю банківську норму відсотку слід збільшити на 5-7%. У перехідний період формування ринкових відносин пропонується користуватися нормами прибутку, що склалися в галузях АПК, які обслуговують сільське господарство.

Важливе місце в формуванні економічного механізму АПК займає розвиток інфраструктури ринків сільськогосподарської продукції, до якої належать: товарні біржі, торгові дома, аукціонні торги живою і племінною худобою, оптова та оптово-роздрібна торгівля плодоовочевою продукцією, система цінового моніторингу, продовольчі ринки населених пунктів. Разом з кредитно-фінансовими, страховими, постачальницькими, транспортними та іншими формуваннями вони покликані

обслуговувати процес ринкового товарообміну, забезпечувати його надійність, прозорість, стабільність.

У шостому розділі **“Фінансово-кредитні відносини в аграрному секторі АПК в період становлення ринкових відносин”** висвітлено теоретико-методологічні основи та виявлено тенденції використання фінансових ресурсів в сільськогосподарському виробництві, питання кредитування сільськогосподарських товаровиробників, формування податкової системи в аграрному секторі. Аналіз структури використання фінансових ресурсів сільськогосподарських підприємств свідчить, що за останні роки систематично зростає питома вага витрат на основне виробництво при постійному зниженні їх на капітальні вкладення, частка яких за останні п'ять років знизилась у 2 рази, у результаті чого на більшості підприємств не забезпечується навіть просте відтворення основних засобів. У структурі фінансових ресурсів (рис.1) з'явилася частка короткострокових фінансових вкладень (акцій, облігацій, депозитів).

Негативним можна вважати збільшення частки дебіторської заборгованості.

Норми амортизаційних відрахувань в Україні значно нижчі, ніж у низці зарубіжних країн. Враховуючи той факт, що норма амортизації впливає на величину прибутку та податків, сплачуваних до бюджету, і відповідно на величину фінансових ресурсів, які залишаються в розпорядженні сільськогосподарських підприємств, можна зробити висновок, що така ситуація призводить до зниження рівня фінансового забезпечення сільськогосподарського виробництва. Встановлено, що покращання ситуації можливе за рахунок застосування прискореної амортизації.

Перехід до ринкових відносин зумовив дві важливі зміни в сфері фінансових взаєморозрахунків сільськогосподарських підприємств з іншими структурами: розвиток страхових операцій і значне скорочення сфери безкоштовно отримуваних асигнувань. Аналіз свідчить, що рівень показників ефективності фінансових ресурсів є незадовільним (табл.4).

Рисунок 1

Кредитне забезпечення сільськогосподарського виробництва перебуває в незадовільному стані у зв'язку з надмірним рівнем відсоткових ставок. Незавершеність розробки механізмів кредитування (у частині застосування різних видів позик), разом з невирішеністю проблем, пов'язаних з виділенням органів управління кредитними відносинами в АПК, привела до незавершеності створення кредитної системи держави, а також підсистеми, яка б ефективно обслуговувала аграрний сектор економіки.

Таблиця 4

Ефективність використання фінансових ресурсів у сільськогосподарських підприємствах

Напрями	Роки			
	1996	1997	1998	1999
Одержано валової продукції (в порівняних цінах 1996 р.) на 1 грн. середньорічної вартості фінансових ресурсів, грн.	1,30	1,16	0,94	0,69
Одержано валового доходу на 1 грн. середньорічної вартості фінансових ресурсів, грн.	0,20	0,06	-	-
Середній коефіцієнт обігу фінансових ресурсів, грн.	202,8	202,8	208,6	245,0

У роботі зроблено висновок, що держава повинна втручатися в функціонування кредитного ринку і турбуватися про те, щоб сільськогосподарські товаровиробники отримували кредитні ресурси, причому це може покращити становище і в інших галузях економіки. Мають бути запроваджені відповідні механізми, які б задовольняли такі основні умови: за номінальну плату гарантували одержання певного обсягу кредитів, він міг бути одержаний у визначені строки, використовувався за цільовим призначенням, забезпечувалося повернення кредитів.

Важливим також є залучення банків до участі в господарській діяльності підприємств шляхом зобов'язання надавати кредити господарствам протягом року в розмірах, передбачених фінансовим планом; контроль за цільовим використанням кредитів; надання методичної допомоги щодо організації економічної роботи в господарстві. Отже, основним напрямом подолання кредитної кризи в сільському господарстві є зміна механізму кредитних відносин сільськогосподарських підприємств з банківськими установами.

Необхідно прискорювати формування системи іпотечного кредитування; розвиток лізингу сільськогосподарських машин, обладнання, технологій; формування за участю комерційних банків агрофінансових груп, які об'єднують виробників сировини, переробників і тих, хто займається зберіганням і реалізацією продукції; створення системи сезонного кредитування на основі застави сільськогосподарської продукції тощо. На базі банків доцільно створити холдингову структуру, центром якої мають бути фінансові кредитні установи.

Найістотнішим недоліком існуючої системи оподаткування сільськогосподарського виробництва є її нестабільність. У законодавчому порядку слід закріпити положення про те, що загальнодержавні податки, збори й податкові платежі можуть визначатися тільки законами України; слід вважати неприпустимим зміну механізмів оподаткування протягом року. Складним залишається питання щодо джерел сплати прямих податків. У дослідженні зроблено висновок, що такі податки повинні сплачуватися за рахунок прибутку. Це дозволить, по-перше, забезпечити єдине методологічне ставлення до всіх прямих податків, по-друге, офіційно засвідчити, що джерелом всіх прямих податків є прибуток, по-третє, об'єктивно визначати фінансовий результат підприємств. Щодо податкових платежів, то вони мають відноситися на

рахунок витрат виробництва.

У частині оподаткування фермерських господарств треба вирішити такі питання: 1) відпрацювати методика визначення фінансового результату (прибутку) фермерських господарств і запровадити систему бухгалтерського обліку й фінансові звітності; 2) конкретний механізм оподаткування доходів фермерських господарств викласти в Законі України “Про оподаткування прибутку підприємств” у статті 5, де йдеться саме про особливості оподаткування підприємств і організацій АПК.

Незважаючи на певні напрацювання в законодавчій базі стосовно особливостей оподаткування підприємств АПК (Закон України “Про оподаткування прибутку підприємств”), ці нововведення можна оцінити як початкові, що потребують подальшого вдосконалення. По-перше, в Законі України “Про оподаткування підприємств” доцільно вести мову не про прибуток, який звільняється від оподаткування, а про прибуток, який оподатковується, оскільки товаровиробники сплачують податок на землю за рахунок прибутку. По-друге, фіксуючи в законі об'єкт оподаткування, треба передбачити механізм його визначення.

Сільське господарство характеризується повільним і нерівномірним кругообігом коштів, внаслідок чого протягом тривалого часу відбувається перевищення сплати господарством ПДВ над його надходженням і створюється мінусова різниця, яка не має фінансового джерела покриття. Є господарства, в яких, крім мінусового сальдо по ПДВ протягом певного періоду року, складається мінусовий баланс по ПДВ й у цілому за рік. Виходячи з цього, зроблено висновок, що об'єктом оподаткування повинна бути саме додана вартість, а не обігові кошти. Механізм визначення і сплати ПДВ має бути побудований таким чином, щоб мінусове сальдо між сплатою та надходженням ПДВ відшкодувалося підприємцям автоматично, і щоб лаг у часі при цьому був мінімальним. Крім того, доцільно встановити ставки ПДВ на рівні, який не перевищує 10% з диференціацією їх на окремі види продукції в межах від 5 до 10%.

У сьомому розділі **“Моніторинг витрат і доходів у АПК країн з розвинутою ринковою економікою”** узагальнено досвід ціноутворення в АПК економічно розвинутих країн, здійснення моніторингу витрат і доходів фермерських господарств у США, реформування АПК у країнах Центральної і Східної Європи та Росії, підтримки сільського господарства в розвинутих країнах. Вивчення і застосування позитивного досвіду країн з ринковою економікою може скоротити час перехідного періоду і стати запорукою успішної реалізації сучасної аграрної політики в Україні.

У США, наприклад, гарантія для виробників забезпечується шляхом надання субсидій з бюджету в разі падіння ринкової ціни нижче гарантованого мінімуму. В цьому випадку Товарно-кредитна корпорація за гарантованими цінами приймає від фермерів під заставу сільськогосподарську продукцію. Регулювання цін здійснюється шляхом виділення субсидій на відшкодування витрат на закупівлю насіння, добрив, сільськогосподарської техніки, проведення меліоративних робіт та інше.

Вплив держави на формування експортних цін сприяє стимулюванню експорту сільськогосподарської продукції, підвищенню її конкурентоспроможності й тим самим зниженню рівня ціни імпорту. Уряд виплачує експортні субсидії, які є доплатою до експортної виручки з метою урівняти її з внутрішніми цінами. У США експортні субсидії – в межах 25-30%.

В Європейському Союзі мінімальними гарантованими цінами є ціни підтримки, за якими здійснюються закупки фермерської продукції. Національним економікам країн такий механізм цінового регулювання дав змогу досягти значних результатів, особливо в умовах інфляційної нестабільності.

Для 80-х років характерним було зміцнення сільськогосподарського інтервенціонізму.

Згідно статистичних даних прями та непрями субсидії сільському господарству з 1979-81 по 1984-86 рр. збільшилися в Європі на 40%, у Канаді – на 120%, у США – на 173%. Субсидії в тій чи іншій формі становили майже половину вартості сільськогосподарської продукції в Європі та понад 35% – у США.

Світовий досвід державної підтримки виробництва та експорту, оптимального сполучення зовнішньоекономічної відкритості і протекціонізму для України є дуже актуальним і має стати основою формування власної моделі, бо структура експорту носить переважно сировинну спрямованість; митно-тарифне регулювання знаходиться на етапі трансформації норм і правил у відповідності зі стандартами, які застосовуються у світовій спільноті.

Восьмий розділ **“Розвиток управління агропромисловим комплексом”** присвячено розкриттю науково-прикладної сутності та цільового призначення розвитку управління АПК, науково-методичних основ розвитку управління сільським господарством і АПК на пореформенному етапі, організаційних аспектів розвитку управління. Трансформація управлінських відносин в аграрній сфері, для яких характерна відносна живучість адміністративних методів, зумовлює необхідність перегляду акцентів в управлінні, а саме: якщо зараз переважає розуміння організації управління з позицій його функціонально-структурної сукупності, яке склалося на попередніх етапах, то в її сучасному розумінні, зі збереженням і поглибленням такого аспекту, виправдано буде істотно розширити й поглибити зміст категорії організації управління. Вона повинна бути такою, яка б не просто виконувала притаманну їй цільову функцію в звичному розумінні, а й позитивно впливала б на формування сприятливого не лише організаційно-управлінського, а й соціально-економічного середовища.

Запропонована в дисертації системна модель організації управління АПК включає в себе три блоки. Визначальним серед них є аграрна політика, яку в даний час формує і системою організаційних заходів реалізує держава. Вона є основою, на якій формується наступна складова моделі – певна сукупність системоутворюючих чинників і через спеціально відпрацьовані механізми забезпечується практичне втілення їх сутності, мети й завдань. На ній ґрунтується третя складова – організаційно-управлінське середовище, в якому формується та реалізується аграрна політика.

У роботі зроблено висновок, що основним завданням організації управління АПК слід вважати стратегічно орієнтоване системне регулювання аграрних відносин, підпорядковане соціально та економічно збалансованому поєднанню інтересів і потреб держави й селянства. Вони концентруються на здійснюваній на кожному етапі розвитку країни аграрній політиці, реальність якої досягається системою основоположних передбачень і забезпечуючих чинників.

Аналіз та оцінка умов проведення першого етапу аграрної реформи й ситуації, яка складається на початку пореформеного розвитку АПК, дають підстави для висновку, що яким би не був складним перший з них, новий буде не лише не простішим, а навпаки, нерідко може виявитись значно складнішим. Це пояснюється тим, що на ньому в єдності мають бути подолані організаційні прорахунки й помилки, які траплялися на першому етапі, а за своєю соціально-економічною результативністю він повинен стати не просто позитивним, а переломним за якістю.

Стратегія пореформеного розвитку сільського господарства розглядається як визначення головного напрямку аграрної політики країни на цьому етапі щодо вибору кінцевої мети, основних напрямів і найважливіших механізмів ефективного функціонування визначальної народногосподарської галузі не лише на нинішньому

етапі аграрної реформи, а й на всіх наступних етапах її розвитку. Саме така його організація поступово набуватиме значення інтеграційного чинника, який усе більше проникатиме в роботу всіх галузей і виробництв, зв'язаних з ним.

Однією з важливих управлінських завдань АПК є припинення соціального занепаду сільського господарства та остаточне вирішення соціальних проблем не за залишковим принципом: поставлення їх щонайменше в рівень з вирішенням економічних, безпосередньо виробничо-господарських питань, а за першої ж можливості – істотно підвищити цей рівень. Встановлено, що поглиблення соціальної орієнтації розвитку управління аграрним сектором реалізується через виведення соціальної функції на визначальне місце в системі державного управління АПК, формування і забезпечення ефективного функціонування надійної щодо соціального розвитку управлінської вертикалі, поступовий розвиток регулювання соціальних процесів в окремих агроформуваннях і сільських поселених пунктів у напрямку до управління соціальним розвитком сільських громад (територій) загалом.

Важливим організаційним аспектом розвитку системи управління АПК є піднесення статусу Міністерства аграрної політики на істотно вищий не лише функціональний, а й державний рівень порівняно з усіма попередніми сільськогосподарськими відомствами. Є підстави вважати, що поєднання підвищеного економічного (управлінського) статусу Міністерства і політичного статусу Міністра за всіх інших однакових можливостей створить своєрідний соціально-синергетичний ефект, у т.ч. щодо зростання відповідальності керівників за одночасного підвищення їх адміністративного та соціального статусу.

В умовах реформування аграрного сектора загострилася проблема зближення галузевого й функціонального принципів управління. Встановлено, що в умовах переходу на ринкові засади господарювання, сутність яких ґрунтується на функціональних принципах, виникає необхідність пошуку шляхів і механізмів підвищення ролі функціонального управління. Найбільш виправдано розглядати цю проблему з позицій відмови від управління аграрними галузями адміністративними методами, як це мало місце в попередні роки, і заміни їх економічними методами.

Дев'ятий розділ **“Інноваційна модель розвитку аграрної економіки”** присвячено теоретичним засадам розвитку ринку інновацій та формування системи розповсюдження сільськогосподарських знань та інформації, запропоновано структуру і функції служб системи з питань надання консультаційних послуг, освоєння та розповсюдження досягнень науково-технічного прогресу. З переходом до ринкової економіки виникає проблема пошуку нових шляхів реалізації науково-технічної політики, ефективного впровадження досягнень науки і техніки в практику господарювання в АПК. Ринок наукової продукції, що утверджується, обумовлює виникнення нових дійових структур зі створення та реклами наукової продукції як об'єкта купівлі-продажу. Поряд з цим, зростає роль посередницьких організацій і підрозділів, а також виникає необхідність створення колективів кваліфікованих спеціалістів з організації освоєння та впровадження наукових розробок в агропромислове виробництво.

У той же час в інноваційному аспекті сільськогосподарські підприємства поставлені в нерівні умови з іншими суб'єктами підприємницької діяльності. Територіальна розосередженість і сезонний характер сільськогосподарського виробництва, великий вплив агрокліматичних умов на його результати, недостатні можливості автоматизації виробничих процесів не дозволяють оперативного переналагоджувати виробництво. Переробні, промислові, постачальницькі та торговельні підприємства мають ширші можливості перед невеликими за розмірами сільськогосподарськими підприємствами

щодо інвестування інноваційної діяльності й користуються ними для диктату правил гри.

Відтак обов'язком держави перед сільськогосподарськими товаровиробниками є нівелювання переваг галузей, які працюють на сільське господарство та використовують його продукцію. У зв'язку з цим державні органи та інститути повинні взяти на себе: виконання науково-дослідних робіт з розробки технологій сільськогосподарського виробництва; забезпечення умов для освоєння та впровадження передових технологій виробниками сільськогосподарської продукції; проведення маркетингових досліджень і розробку прогнозів умов виробництва та збуту сільськогосподарської продукції; налагодження ефективної системи оперативного інформування сільськогосподарських підприємств і сільського населення щодо новітніх науково-технічних розробок, цінової ситуації тощо. Відсутність у структурі сільськогосподарського виробництва розвинутої оперативної системи доведення накопичених наукових знань до конкретних товаровиробників і допомоги в їх освоєнні призводить до того, що більша частина досягнень науково-технічного прогресу залишається невикористаною і не доходить до споживача. Тому, адаптувавши світові надбання до умов України та використавши накопичений вітчизняний досвід, можна виділити такі основні принципи, на яких повинен будуватися науково-консультаційний та інформаційний сервіс у сільському господарстві України:

1. Науково-консультаційне та інформаційне обслуговування повинно організовуватись безпосередньо в місцях проживання і господарської діяльності жителів села, тобто будуватися за територіальною ознакою.
2. Основною складовою консультаційного та інформаційного сервісу має стати державна (або під контролем держави) інформаційно-консультаційна і впроваджувальна служба. З її допомогою держава може проводити цілеспрямовану політику щодо прискорення темпів науково-технічного прогресу в усіх галузях сільськогосподарського виробництва.
3. Приватний і кооперативний сектори сьогодні та в ближній перспективі в змозі лише доповнювати і розширювати спектр послуг державної системи консультацій та інформування. Потрібно стимулювати розвиток недержавних консультаційних (консалтингових) фірм, постачальницько-збутових та інших організацій з метою доповнення й поліпшення обслуговування.
4. Базою для створення регіональної інформаційно-консультаційної та впроваджувальної служби повинні стати реорганізовані зональні науково-дослідні інститути, ВНЗ, обласні науково-дослідні станції, учбово-курсові комбінати і школи управління, районні управління сільського господарства, а також передові господарства – ті з них, які мають висококваліфіковані наукові кадри і досвідчених спеціалістів, а також відповідне технічне оснащення.
5. Діяльність регіональної інформаційно-консультаційної і впроваджувальної служби повинна носити комплексний характер, який проявляється в тому, що служба забезпечуватиме потреби в консультаціях та інформації з усіх питань ведення сільського господарства.
6. Систему підвищення кваліфікації, яка існує в державі, необхідно розглядати як складову регіональної інформаційно-консультаційної і впроваджувальної системи, а саме підвищення кваліфікації організувати в місцях роботи і проживання селян.
7. Діяльність науково-дослідних установ спеціального призначення в їх прикладній частині повинна бути підпорядкована обслуговуванню потреб регіональної інформаційно-консультаційної і впроваджувальної системи для забезпечення високого

рівня інформаційно-консультаційного сервісу на селі.

8. Для повноцінного та оперативного інформування виробничників як безпосередньо, так і через регіональну мережу інформаційно-консультацій-них служб необхідно удосконалити діяльність чинних служб науково-технічної і нормативної інформації та створити системи оперативного розповсюдження інформації ринкового і прогнозного характеру.

У роботі запропонована організаційна структура інформаційно-консультаційної та впроваджувальної системи агропромислового виробництва в Україні, яка повинна включати: 1) ради з реєстру національних експертів-консультантів з питань ведення сільського господарства; 2) національний науково-інформаційний і впроваджувальний центр з питань сільського господарства; 3) галузеві науково-інформаційні центри (спеціалізованого призначення) при провідних науково-дослідних інститутах; 4) зональні інформаційно-консультаційні і координаційні центри на базі науково-дослідних інститутів чи вузів з виробничої перевірки та впровадження досягнень НТП в регіоні; 5) обласні інформаційно-консультаційні і впроваджувальні центри (комплексного призначення) на базі науково-дослідних інститутів, станцій, вузів, шкіл управління з завданнями апробації науково-технічних досягнень, впровадження, консультування виробників; 6) районні інформаційно-консультаційні пункти на базі районних управлінь сільського господарства.

У десятому розділі **“Оцінка та прогнози соціально-економічних результатів аграрних реформ”** показано тенденції розвитку агропромислового виробництва, які зумовили необхідність його реформування, та на цій основі зроблено прогнозну оцінку перспектив розвитку вітчизняного АПК. Вирішальна роль у подоланні негативних явищ належить заходам щодо фінансово-економічної підтримки сільськогосподарських товаровиробників, зміцнення матеріально-технічної бази аграрного сектора, застосування ефективної системи цінового регулювання відносин сільського господарства з державою та іншими галузями. Особливої уваги заслуговують матеріальна підтримка й розвиток вітчизняної сільськогосподарської науки, формування її кадрового забезпечення та раціонального використання трудового потенціалу.

Стратегічними соціальними цілями подальшої трансформації АПК слід вважати:

- соціально-економічний розвиток мережі сільських населених пунктів, недопущення їх руйнації;
- підвищення добробуту, доведення умов життя на селі до рівня соціального забезпечення жителів міста. Доходи селян мають бути вищими, ніж міських жителів. Вони повинні не лише відображати продуктивність і ринкову кон'юнктуру сільської праці, а й виконувати компенсаційну функцію, оскільки в міському житті є ряд позитивних сторін, створених державою, яких немає і не може бути в сільській місцевості;
- створення умов для працевлаштування селян, вивільнених з аграрної сфери;
- надання можливості селянам самостійно визначати типи та форми господарських структур, недопущення люмпенізації села, втрати селянами права власності на землю;
- формування високовідповідальної кадровоуправлінської вертикалі, спроможної забезпечити трансформацію АПК у заданому напрямі і продовольчу безпеку країни;
- матеріальна підтримка молодих сімей, зміцнення матеріально-технічної бази лікарняних і освітніх закладів, налагодження належного контролю за дотриманням вимог техніки безпеки.

Одним з надто важливих елементів національної аграрної політики має стати обґрунтування етапів розвитку АПК з одночасним визначенням

соціально-економічних пріоритетів, кількісних і якісних показників продукції, термінів здійснення кожного етапу. Це дисциплінуватиме відповідальних за їх забезпечення і створюватиме можливості проводити об'єктивний моніторинг розвитку та ефективності перетворювальних процесів у сільському господарстві. За основу пропонується взяти такі три етапи найближчого і більш віддаленого розвитку АПК. Перший етап – переломний, створення надійних передумов для термінового призупинення в 2001-2002 рр. глибокої соціально-економічної кризи агропромислового виробництва, тобто перехід до курсу стабілізації, прискорення відновлення і розвитку. Вперше за останні 10 років в Україні з'явилися певні ознаки, які характеризують призупинення спаду в сільськогосподарському виробництві. Другий етап – прискорений розвиток, який може тривати до 2010-2012 рр., спрямований на виведення аграрного сектора економіки на рівень кінця 80-х – початку 90-х рр. минулого століття. Передусім слід відновити рівень виробництва традиційної для нашої країни сільськогосподарської продукції – зерна, цукрових буряків, овочів, картоплі, фруктів, ягід, винограду, підняти до належного рівня виробництво кормів та відновити тваринницькі галузі. Для цього мають бути розроблені, прийняті й запроваджені загальнодержавні та регіональні програми, в яких слід визначити пріоритетні напрями та проблеми розвитку, функції державного та господарського керівництва, рівні збалансування цін і матеріально-технічних ресурсів. Логічним продовженням програм мають стати бізнес-плани товаровиробників (господарюючих суб'єктів). Третій етап – зростання темпів соціального відродження села, послідовне поліпшення добробуту, умов життя та праці селян на основі подальшого нарощування обсягів виробництва і підвищення його ефективності. При цьому цінову політику слід спрямувати на здійснення поступового переходу від прямого регулювання через механізм еквівалентних цін до розширення попиту на продовольчі товари шляхом підтримки малозабезпечених верств населення. У найближчі 10-15 років необхідно вирішити чимало гострих проблем, пов'язаних з досягненням світового рівня в галузі техніки і технології, кваліфікації кадрів, соціальних умов життя на селі. Водночас потрібно спростити механізм доступу резидентів до послуг іноземних кредитних установ, створити спеціалізовану кредитну систему для обслуговування аграрного сектора з розгалуженою мережею різноманітних кредитних закладів і спеціальних фондів. Отже, невідкладним стає одночасне удосконалення та використання всіх без винятку важелів і механізмів підвищення ефективності функціонування національного АПК у нових ринкових умовах господарювання.

ВИСНОВКИ

1. Продовольча безпека України як з позиції ролі вітчизняної агросфери в формуванні структури споживання продуктів харчування, так і стосовно загальної величини забезпеченості основними з них унаслідок низької платоспроможності населення впала до критично небезпечного рівня. Частка витрат на харчування в бюджеті середньої української сім'ї зросла за 1991-2000 рр. з 33 до 64%, якість харчування помітно погіршилась. При цьому проявляється тенденція до подальшого погіршення ситуації. Внутрішній агропродовольчий ринок України постійно поповнюється продуктами харчування зарубіжного виробництва, часто сумнівної якості. Для деяких міжнародних угод нашої держави характерні нерівні умови зовнішньої торгівлі – лібералізація в Україну імпорту при жорстких обмеженнях експорту.

2. За роки незалежності, незважаючи на певні реформаційні заходи, в сільському господарстві склалася стала тенденція до зниження обсягів виробництва основних видів продукції рослинництва і тваринництва. В 1996-2000 рр. аграрна сфера з прибуткової перетворилася в збиткову, що свідчить про поглиблення розбалансованості сільського господарства України. Майже повністю зупинилося відтворення та оновлення матеріально-технічної бази АПК. Посилюється деградація земель через високу господарську освоєність земельного фонду та екстенсивне використання продуктивних угідь. Трудовий аграрний потенціал, як найважливіша складова його виробничого потенціалу, також використовується з низькою інтенсивністю. Особливо руйнівню на становищі сільського господарства позначилася неконтрольована лібералізація цін, яка призвела до їх випереджального зростання на матеріально-технічні ресурси, втрати налагоджених міжгалузевих і міжрегіональних зв'язків. У країні склалася критична ситуація із забезпеченням соціально-економічних основ відтворення людських ресурсів в аграрному секторі. Кризові процеси негативно позначилися і на розвитку соціальної сфери села.

3. Дослідження свідчать, що земельні відносини – це суспільні відносини при володінні, користуванні та розпорядженні землею, які включають управління в галузі використання та охорони земельних ресурсів на державному, регіональному та господарському рівнях. Сутність трансформації земельних відносин полягає у приватизації земель та визначенні частки кожного члена в спільній приватній власності земельного фонду сільськогосподарського призначення. Для пореформеного етапу їх розвитку повинні бути характерні збереження власника землекористування і забезпечення ефективного функціонування майнових комплексів, раціонального та екологічнобезпечного використання та охорони земель усіх категорій, вирішення на цій основі продовольчої проблеми. До основних здобутків реформування земельних відносин можна віднести: 1) істотне збільшення землеволодіння і землекористування громадян; 2) запровадження оренди землі; 3) сприяння розвитку нових форм господарювання; 4) здійснення персоніфікації права на землю. У той же час земельна реформа виявила й низку проблем: 1) не було завершено впровадження контурно-меліоративної організації території; 2) порушення організації території сільськогосподарських підприємств, передусім сівозмін; 3) політична боротьба, яка точиться навколо купівлі-продажу і застави землі, розвитку ринку землі, перспективних форм господарювання, управління в галузі використання і охорони земель; 4) нерозвинутість інфраструктури ринку землі.

4. Перспективним напрямом удосконалення організаційної структури аграрного сектора є розвиток великого товарного виробництва як у колективних, так і в індивідуальних формах господарювання. Особливе місце у вирішенні завдань захисту інтересів селянства в умовах неконтрольованої експансії посередницького бізнесу посідає сільськогосподарська кооперація як організаційно-правова структура, яка являє собою механізм самопомоги (самозабезпечення послугами) товаровиробників. Важливу роль у становленні ринкової економіки й посиленні мотиваційних механізмів підприємницької діяльності, поряд з великими колективними формами організації виробничої діяльності, відіграють малі господарські форми. Доля виробництва продукції в особистих підсобних господарствах останніми роками значно зросла, але це є наслідком переважно скорочення виробництва в громадському секторі.

5. Держава має законодавчо визначити й забезпечити застосування економічних правил, які створюють рівні стартові умови для суб'єктів ринку. На першому місці серед таких правил має бути механізм ціноутворення, який залишається однією з нерозв'язаних проблем на сучасному етапі становлення ринкової економіки України. В

аграрному секторі на сучасному етапі його розвитку цінова політика має ґрунтуватися на вільному ціноутворенні в поєднанні з державним регулюванням і посиленням антимонопольного контролю за цінами на матеріально-технічні ресурси, енергоносії та послуги. Необхідність регулювання цін підтверджується багаторічним досвідом країн з ринковою економікою, де регулювання цін на сільськогосподарську продукцію здійснюється шляхом підтримки рівня цін і доходів виробників у вигляді субсидій на часткову компенсацію витрат виробництва. Субсидії в тій чи іншій формі становлять майже половину вартості сільськогосподарської продукції в Європі та понад 35% – у США.

Для забезпечення еквівалентності обміну в АПК необхідно застосовувати ціни підтримки та еквівалентні ціни, які розраховуються за концепцією ціни виробництва, тобто на основі галузевих нормативних витрат і середньої норми прибутку на авансований капітал у галузях, які обслуговують АПК.

Вивчення та застосування Україною позитивного досвіду країн з ринковою економікою може скоротити час перехідного періоду і стати запорукою успішної реалізації аграрної політики. Винятково важливим питанням у цій ситуації є ціноутворення.

Важливе місце в формуванні досконалого організаційно-економічного механізму АПК займає розвиток інфраструктури ринків сільськогосподарської продукції разом з кредитно-фінансовими, страховими, постачальницькими, транспортними та іншими формуваннями. Ефективна діяльність агентів ринку неможлива без наявності оперативної і достовірної інформації про ціни, рівень і співвідношення попиту та пропозиції, яка може бути забезпечена на основі створення в країні трирівневої системи цінового моніторингу.

6. Кредитне забезпечення сільськогосподарського виробництва перебуває в незадовільному стані у зв'язку з надмірним рівнем відсоткових ставок, незавершеністю розробки механізмів кредитування, недостатнім врахуванням особливостей аграрного сектора. Встановлено, що для задоволення цих вимог в умовах, що склалися, необхідно переглянути функцію відповідальності за взяті зобов'язання як суб'єктів господарювання, так і банків. Недоцільно, особливо на період становлення ринкових відносин, відмовлятися від практики запровадження державних кредитів цільового використання (кредитних ліній). У той же час необхідно прискорити формування системи іпотечного кредитування; удосконалити лізинг сільськогосподарських машин, обладнання і технологій, а також створювати за участю комерційних банків агрофінансові групи.

7. Для сільського господарства в системі оподаткування доходів слід виділити окремий блок з відображення специфічних питань щодо оподаткування сільськогосподарських підприємств. Треба прагнути до уніфікації, але до певної межі, яка не погіршує виконання податками своїх функцій. Розроблені в дослідженні шляхи вдосконалення системи оподаткування сільськогосподарських товаровиробників стосуються обґрунтування сплачування прямих податків за рахунок прибутку, а податкових платежів – за рахунок витрат виробництва; відпрацювання методики визначення фінансового результату (прибутку) фермерських господарств. Незважаючи на певні напрацювання в законодавчій базі стосовно особливостей оподаткування підприємств АПК (Закон України “Про оподаткування прибутку підприємств”), ці нововведення можна оцінити як початкові, що потребують подальшого вдосконалення. Зокрема, механізм визначення і сплати ПДВ має бути побудований таким чином, щоб мінусове сальдо між сплатою і надходженням ПДВ відшкодовувалося підприємцям автоматично, і щоб лаг у часі при цьому був

мінімальним, при диференціації ставок окремі види продукції і введенні нульової ставки.

8. Організація управління АПК повинна мати системний характер, під яким слід розуміти комплексне охоплення нею всіх елементів системи, індивідуальний і цілеспрямований вплив на кожного з них і систему загалом. Організацією управління АПК слід вважати стратегічно орієнтоване системне регулювання аграрних відносин, підпорядковане соціально й економічно збалансованому поєднанню інтересів і потреб держави й селянства. До основних системоутворюючих факторів управління в АПК належать: підвищення ролі держави в регулюванні аграрних відносин; поглиблення стратегічної спрямованості пореформеного розвитку та соціальної орієнтації розвитку управління аграрним сектором економіки.

9. Відсутність у структурі сільськогосподарського виробництва розвинутої оперативної системи доведення нагромаджених наукових знань до конкретних товаровиробників і допомоги в їх освоєнні приводить до того, що здебільшого досягнення науково-технічного прогресу залишається невикористаними і не доходять до споживача. В Україні потрібно зрештою сформувати ринкову систему розповсюдження сільськогосподарських знань та інформації, об'єднуючим елементом якої має бути державна (або під контролем держави) регіональна служба надання консультаційних послуг, освоєння і пропаганди досягнень НТП в агропромисловому виробництві.

10. У дослідженні обґрунтовано три етапи розвитку агропромислового виробництва: перший – переломний, пов'язаний із подоланням соціально-економічної кризи, тобто переходом до курсу стабілізації, прискорення відновлення і розвитку. Другий етап – прискорений розвиток, який може тривати до 2010-2012 рр., спрямований на виведення аграрного сектора економіки на рівень кінця 80-х – початку 90-х рр. минулого століття. Протягом нього будуть відновлені рівні виробництва традиційної для нашої країни сільськогосподарської продукції. Третій етап – зростання темпів відродження села, його розвитку й поліпшення добробуту селян, подальше нарощування обсягів виробництва на рівні передових країн світу. В його основу має бути покладена така цінова політика, яка забезпечить поступовий перехід від прямого регулювання через механізм еквівалентних цін до розширення попиту на продовольчі товари шляхом підтримки малозабезпечених верств населення.

СПИСОК ОСНОВНИХ ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії, розділи в книгах, брошурах

1. Ситник В.П. Трансформація АПК України в ринкові умови. – К.: ІАЕ, 2002. – 518 с. (31.6 д.а.).
Рецензії: В.Андрійчук. Фундаментальне дослідження процесів трансформації АПК України в ринкові умови // Економіка України. – 2002. – № 8. – С.88-89;
П.П.Борщевський, Л.В.Дейнеко, М.П.Сичевський. Актуальне дослідження проблем трансформаційного розвитку АПК України в ринкових умовах // Економіка АПК. – 2002. – № 8. – С.141-143.
2. Шпичак О.М., Саблук П.Т., Ситник В.П., Ярославська Т.В. Виробництво сільськогосподарської продукції в особистих підсобних господарствах населення України – С.7-32. (1,6 д.а., в т.ч. автора – 0,4 д.а.) (Ним доведено, що ОПГ слугують буфером, який стримує падіння всього виробництва продукції і підтримує певний рівень безпеки

- держави); Шпичак О.М., Ситник В.П. Економічна ефективність виробництва видів продукції. – С.47-174 (8,0 д.а., в т.ч. дисертанта – 4 д.а.) (Ним зроблена оцінка ефективності зернових культур і показано, що вони мають залишатися пріоритетом великих сільськогосподарських підприємств); Шпичак О.М., Ситник В.П. Досвід відстеження ефективності виробництва у сільському господарстві США. – с.188-199 (0,7 д.а., в т.ч. автора – 0,35 д.а.) (Ним досліджена динаміка і структура витрат виробництва). – Розділи у кол.мон.: Особисті підсобні господарства України – аналіз витрат та ефективність виробництва видів сільськогосподарської продукції. – К.: ІАЕ, 2001. – 238 с.
3. Ситник В.П. Загальна характеристика податкової системи. – С.179-191 (0,7 д.а.). –Розділ у кол.мон.: Фінанси в період реформування агропромислового виробництва – К.: ІАЕ УААН, 2002. –645 с.
 4. О.М.Шпичак, В.П.Ситник, П.Т.Саблук та ін. Основні методичні підходи до оперативного визначення нормативів витрат виробництва сільськогосподарської продукції. – С.39-71 (2,1 д.а., в т.ч. автора – 0,52 д.а.) (Особистий внесок: оперативне визначення собівартості продукції шляхом врахування статей витрат); О.М.Шпичак, В.П.Ситник, Г.С.Лисогор, Е.О.Маслюков. Ціновий моніторинг. – С.405-433 (1,8 д.а., в т.ч. автора – 0,45 д.а.) (Обґрунтована необхідність запровадження в Україні цінового моніторингу); О.М.Шпичак, В.П.Ситник, Л.У.Ігнатенко. Експорт-імпорт продукції сільського господарства і продовольчих товарів . – С.493-515 (1,4 д.а., в т.ч. автора – 0,46 д.а.) (Розроблена структура обслуговування експорту сільгосппродукції). – Розділи в кол.мон.: Ціни, витрати, прибутки агровиробництва та інфраструктура продовольчих ринків України. – К.: ІАЕ, 2000. – 585 с.
 5. Саблук П.Т., Ситник В.П., Дем'яненко М.Я., Шпичак О.М. та ін. Формування і розвиток ринкової інфраструктури. – С.220-283 (3,8 д.а., в.ч. автора – 0,65 д.а.); Науково-консультаційне і інформаційне забезпечення аграрних перетворень. – С.469-545. (4,7 д.а., в т.ч. автора – 0,80 д.а.) (Йому належать пропозиції щодо прискорення процесу формування і розвитку ринкового середовища, створення груп з питань науково-консультаційного та інформаційного забезпечення аграрних перетворень). – Розділи в кн.: Посібник по формуванню ринкового середовища підприємств АПК. – К.: ІЕА УААН, 1997. – 587 с.
 6. О.М.Шпичак, П.Т.Саблук, В.П.Ситник та ін. Концепція ціноутворення в умовах переходу до ринку. – С.91-112 (1,3 д.а., в т.ч. автора – 0,15 д.а.); О.М.Шпичак, В.П.Ситник, Є.О.Маслюков та ін. Оперативне визначення витрат виробництва та формування цін на продукцію АПК в умовах інфляції – С.135-156 (1,2 д.а., в т.ч. автора – 0,13 д.а.) (Ним розкрито специфіку та форми державного регулювання цін та формування витрат виробництва). – Розділи в кн.: Ціноутворення в умовах формування ринкових відносин в АПК. – К.: ІАЕ УААН, 1997. – 501 с.
 7. Алексійчук В.М., Ситник В.П. та ін. Врегулювання майнових відносин при приватизації державних підприємств і організацій. – С.141-266 (5,3 д.а., в т.ч. автора – 1,75 д.а.) (Ним обґрунтовано порядок приватизації майна державних сільськогосподарських підприємств). – Розділ у кн.: Реформування майнових відносин у підприємствах АПК (Практичний посібник). - К.: ІАЕ, 2001. – 614 с.
 8. Ситник В.П. Сільськогосподарські виробничі кооперативи. – С.73-75 (0,7 д.а.). – Розділ у кол.мон.: Формування та функціонування ринку агропромислової продукції (Практичний посібник). –К.: ІАЕ, 2000. – 556 с.
 9. Ситник В.П. Досвід діяльності міжнародних товарних бірж і аукціонів сільськогосподарської продукції. – С.7-28 (1,4 д.а.); Аналіз податкової системи та її вплив на роботу товарних бірж. – С.226-241 (1,0 д.а.) / Одноосібні розділи у кн.: Товарні біржі в Україні: Аналіз діяльності, законодавче поле, перспективи розвитку // УААН. Ін-т

- аграр.економіки. – К., 1997. – 427 с.
10. Ситник В.П. Напрями реформування підприємницької діяльності дослідних та експериментальних господарств. – С.13-29 (1,0 д.а.). – Розділ у кн.: Підприємництво в аграрній сфері економіки / К.: УААН. Ін-т агр.екон. – 1997. – 420 с.
 11. Саблук П.Т., Ситник В.П., Дем'яненко М.Я. Удосконалення системи соціально-економічного моніторингу розвитку АПК країни і регіонів. – С. 10-33 (1,4 д.а., в т.ч. автора – 0,45 д.а.) (Його особистий внесок: налагодження системи комплексного аналізу і прогнозування). – Розділ у кн.: Інформатизація агропромислового комплексу: проблеми та шляхи вирішення. - К.: ІАЕ УААН, 1998. – 89 с.
 12. Ситник В.П. Еквівалентність економічних відносин і ціновий паритет АПК. – С.200-216 (1,1 д.а.). – Одноосібний розділ у кол.мон.: Фінансовий і ціновий механізм АПК в умовах переходу до ринку. – К.: Урожай. – 1998. – 350 с.
 13. Шпичак О.М., Ситник В.П. та ін. Аналіз формування цін і витрат в рослинницьких підкомплексах АПК. – С.6-15 (0,5 д.а., в т.ч. автора – 0,25 д.а.) (Ним розроблена методика обґрунтування ціни пропозиції продукції). – Розділ у кн.: Аналіз еквівалентності цінового обміну в АПК та напрями державної підтримки цін і доходів сільськогосподарських товаровиробників. – К.: ІАЕ УААН, 1998. – 45 с.
 14. Абрамова Є.А., Ситник В.П. та ін. Концептуальні положення інформатизації сільськогосподарських підприємств і фермерських господарств при переході до ринкових відносин. – С.4-60 (3,1 д.а., в т.ч. автора – 0,75 д.а.) (Ним обґрунтовано доцільність створення організаційної системи та механізми інформатизації сільськогосподарських підприємств). – Розділ у кн.: Організаційно-методичні матеріали по інформатизації підприємств і організацій сільського господарства. – К.: ІАЕ УААН, 1995. – 180 с.
 15. Ситник В.П. Стан та напрями наукового забезпечення ринкових перетворень. – С.101-106 (0,3 д.а.). – Одноосібний розділ у кн.: Нова економічна парадигма формування стратегії національної продовольчої безпеки України у XXI столітті. – К.: ІАЕ УААН, 2001. – 638 с.
 16. Ситник В.П., Саблук П.Т., Шпичак О.М. Рекомендації з удосконалення економічних відносин у мережі Української академії аграрних наук. – К.: ІАЕ УААН, 2002. - 67 с. (4,0 д.а., в т.ч. автора – 1,33 д.а.) (Ним запропонована організаційна структура системи УААН та спільної діяльності наукових установ та їх дослідних господарств).
 17. Ситник В.П., Саблук П.Т., Шпичак О.М. Методичні рекомендації по організації і функціонуванню системи цінового моніторингу в агропромисловому комплексі України. – К.: ІАЕ УААН, 1998. - 70 с. (4,1 д.а., в т.ч. автора – 1.3 д.а.) (Ним розроблено основні принципи та рекомендації створення і функціонування систем цінового моніторингу та ринкового аналізу).
 18. Ситник В.П., Саблук П.Т., Малік М.Й. Методичні рекомендації з удосконалення економічної роботи в аграрних підприємствах та формування науково-виробничих структур. – К.: ІАЕ УААН, 2002 р. – 118 с. (6,5 д.а., в т.ч. автора – 2,16 д.а.) (Розкрито питання організації виробничих і науково-виробничих об'єднань).
 19. Ситник В.П., Саблук П.Т., Дем'яненко М.Я. Рекомендації по створенню Державної системи надання консультаційних послуг, освоєння та пропаганди досягнень науково-технічного прогресу в агропромисловому виробництві України. – К.: ІАЕ УААН, 1997. – 31 с. (2,0 д.а., в т.ч. автора – 0,65 д.а.).
 20. Ситник В.П., Саблук П.Т., Шпичак О.М. Методологія та методика формування і функціонування цінового механізму АПК в перехідний період до ринкової економіки. – К.: ІАЕ УААН, 1993. – 64 с. (3,8 д.а., в т.ч. автора – 1,15 д.а.).

21. Ситник В.П. Развитие сотрудничества и интеграционных связей в Украинской ССР // АПК: экономика, управление. – 1990. – № 2. – С.16-19 (0,4 д.а.).
22. Ситник В.П., Ходаківський Є.І. Пріоритет сільськогосподарської праці. – Вісник аграрної науки. – 1994. – № 1. – С.21-28 (0,9 д.а.) (в т.ч. автора – 0,45 д.а., ним пропонується новий концептуальний підхід до цінового регулювання системи ринкових відносин).
23. Ситник В.П. Проблеми інформатизації сільського господарства при переході до ринкових умов / Одноосібний розділ у кн.: Проблеми інформатизації агропромислового виробництва України в умовах ринкових відносин. К.: ІАЕ УААН, 1995. – С.4-6 (0,15 д.а.).
24. Ситник В.П., Шпичак О.М. Економічні проблеми виробництва зерна в Україні // Економіка АПК. – 1996. – № 5. – С.3-10 (0,7д.а.). (в т.ч. автора – 0,35 д.а.; доведено, що господарствам в ринкових умовах економічно не вигідно використовувати на корм тваринам прибуткове зерно і в результаті отримувати збиткову продукцію).
25. Ситник В.П. Наукове забезпечення агропромислового комплексу України // Вісник аграрної науки. – 1997. – № 9. – С.6-9 (0,5 д.а.).
26. Ситник В.П. Інвестиції, лізинг і кредит АПК // Вісник аграрної науки. – 1998. – № 4. – С.70-72 (0,2 д.а.).
27. Ситник В.П. Інформаційні технології у підвищенні результативності наукових досліджень / Одноосібний розділ у зб.наук.пр.: Інформаційні ресурси та їх використання в агропромисловому виробництві. – К.: ІАЕ, 1999. – С. 14-20 (0,4 д.а.).
28. Ситник В.П. Оптимізація структури землекористування і охорони ґрунтів / Вісник аграрної науки. – 1999 – № 3 – С. 5-8 (0,5 д.а.).
29. Зубець М.В., Ситник В.П. та ін. / Соціальний стан села: проблеми, перспектива // Бухгалтерія в сільському господарстві. – 1999. – № 6. – С.2-8 (0,8 д.а., в т.ч. автора – 0,2 д.а., ним обґрунтовано перспективи соціального розвитку села).
30. Гладій М.В., Саблук П.Т., Ситник В.П. Шпичак О.М. та ін. / Шляхи реформування агропромислового виробництва // Аграрна наука виробництву. – 1999. – № 4. – С.30-32 (0,3 д.а., у т.ч. автора – 0,1 д.а., ним розкрито зміст кредитних відносин в АПК, податкової системи, страхування в ринкових умовах).
31. Ситник В.П. Минув 2000. Що далі? / Вісник аграрної науки. – 2001. – №2. – С.5-8 (0,5 д.а.)
32. Ситник В.П. Нові напрями розвитку науково-технічного прогресу // Вісник аграрної науки. – 2001. – №12. – С.5-8 (0,5 д.а.).
33. Ситник В.П. Про основні напрями вдосконалення системи економічних відносин у мережі УААН // Вісник аграрної науки. – 2002. – №1. – С.12-14 (0,3 д.а.).
34. Ситник В.П. Нові напрями розвитку науково-технічного прогресу // Вісник аграрної науки. – 2002. – № 1. – С.5-8 (0,4 д.а.).

АНОТАЦІЯ

Ситник В.П. Трансформація АПК України в ринкові умови. – Монографія. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.07.02 – економіка сільського господарства і АПК. – Інститут економіки НАНУ, Київ, 2002.

У дослідженні аналізуються фактори і особливості сучасного стану АПК. Висвітлюються сутність відносин власності в аграрному секторі виробництва, теоретичні основи трансформації земельних відносин, їх соціально-економічні і екологічні наслідки. Вивчається динаміка і ефективність функціонування підприємницьких агроформувань.

Значна увага приділяється формуванню економічного механізму господарювання в

ринкових умовах стосовно системи ціноутворення, кредитно-фінансових відносин, податкової політики, інфраструктури ринків сільськогосподарської продукції. Узагальнюється досвід розвинутих країн в галузі аграрного ціноутворення, моніторингу цін та доходів товаровиробників.

Розкрито науково-методологічні основи розвитку управління АПК, формування системи розповсюдження сільськогосподарських знань та інформації, обґрунтовані етапи перспективного розвитку АПК.

Ключові слова: ринкові відносини, трансформація, агропромисловий комплекс, економічний механізм, державне регулювання, сільськогосподарський товаровиробник.

АННОТАЦИЯ

Сытник В.П. Трансформация АПК Украины в рыночные условия. – Монография. Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальности 08.07.02 – экономика сельского хозяйства и АПК. Институт экономики НАНУ, Киев, 2002.

В работе исследуются проблемы обеспечения продовольственной безопасности страны как с позиции роли отечественной агросферы в формировании структуры потребления продуктов питания, так и относительно общей величины обеспеченности основными из них. Установлены основные факторы и тенденции развития АПК на современном этапе. Вместе с приостановлением воспроизводства и обновления материально-технической базы АПК, финансовой дестабилизацией хозяйств, усиливается деградация земель в связи с высокой хозяйственной освоенностью земельного фонда и экстенсивным использованием продуктивных угодий, недоиспользованием трудового аграрного потенциала. Кризисные процессы отрицательно сказались и на развитии социальной сферы села.

В исследовании раскрыта социально-экономическая сущность современных земельных отношений – как общественных отношений при владении, пользовании и распоряжении землей, которые включают управление в области использования и охраны земельных ресурсов на государственном, региональном и хозяйственном уровнях. Доказывается, что для пореформенного этапа их развития должны сохраняться собственники землепользования, эффективное функционирование имущественных комплексов, рациональное и экологобезопасное использование и охрана земель всех категорий, решение на этой основе продовольственной проблемы.

Установлено, что перспективным путем формирования организационной структуры аграрного сектора является развитие крупного товарного производства как в коллективных, так и в индивидуальных формах хозяйствования. Особое место в решении задач защиты интересов крестьянства в условиях неконтролируемой экспансии посреднического бизнеса занимает сельскохозяйственная кооперация как механизм самопомощи (самообеспечения услугами) товаропроизводителей. Важную роль в становлении рыночной экономики и усилении мотивационных механизмов предпринимательской деятельности наряду с большими коллективными формами организации производственной деятельности играют маленькие хозяйственные формы.

Обосновывается вывод, что государство может законодательно определить и обеспечить применение экономических правил, которые создают равные стартовые условия для субъектов рынка. На первом месте среди таких правил должен

быть четкий механизм ценообразования, который остается одной из нерешенных проблем на современном этапе становления рыночной экономики Украины. В аграрном секторе на современном этапе его развития ценовая политика должна основываться на свободном ценообразовании в сочетании с государственным регулированием и усилением антимонопольного контроля по ценам на материально-технические ресурсы, энергоносители и услуги.

Кредитное обеспечение сельскохозяйственного производства находится в неудовлетворительном состоянии в связи с чрезмерным уровнем процентных ставок, незавершенностью разработки механизмов кредитования, недостаточным учетом особенностей аграрного сектора. Установлено, что для удовлетворения этих требований в сложившихся условиях необходимо пересмотреть отдельные функции как субъектов хозяйствования, так и банков. Нецелесообразно, в особенности в период становления рыночных отношений, отказываться от практики внедрения государственных кредитов целевого использования (кредитных линий). Необходимо ускорить формирование системы ипотечного кредитования; развитие лизинга сельскохозяйственных машин, оборудования, технологий; формирование с участием коммерческих банков агрофинансовых групп.

Разработанные в исследовании пути совершенствования системы налогообложения сельскохозяйственных товаропроизводителей касаются обоснования уплаты прямых налогов за счет прибыли, а налоговых платежей – за счет затрат производства; совершенствования методики определения финансового результата (прибыли) фермерских хозяйств.

Установлено, что в Украине нужно формировать рыночную систему распространения сельскохозяйственных знаний и информации, объединяющим элементом которой может быть государственная (или под контролем государства) региональная служба предоставления консультационных услуг, освоения и пропаганды достижений НТП в агропромышленном производстве. В исследовании прогнозируются этапы перспективного развития агропромышленного производства.

Ключевые слова: рыночные отношения, трансформация, агропромышленный комплекс, экономический механизм, государственное регулирование, сельскохозяйственный товаропроизводитель.

SUMMARY

Sytnyk V.P. Transformation of agroindustrial complex into market conditions. – Monograph.

Thesis for the doctoral degree in speciality 08/07/02 – economics of agriculture and agroindustrial complex. – Institute for economics NAS, Kyiv, 2002.

The factors and peculiarities of the current state of agroindustrial complex are analyzed in the research. The essence of contemporary property relations, theoretical principles of land relations transformation, its socio-economic and environmental consequences are elucidated. The dynamics and efficiency of functioning of agricultural entrepreneurial units are studied.

Much attention is paid to the formation of economic mechanism of market relations in regard to pricing system, credit and financial relations, tax policy, agricultural market infrastructure. The experience of developed countries in areas of agricultural pricing policy and farmer income and price monitoring is generalized.

The scientific and methodological bases of management of agroindustrial complex,

agricultural knowledge and information dissemination system formation are disclosed. The prospective stages of development of agroindustrial complex are substantiated.

Keywords: market relations, transformation, agroindustrial complex, economic mechanism, state regulation, agricultural producer.

Підписано до друку 16.10.2002 року.

Формат 60x84/16

Ум.друк.арк. 1,25. Обл.-вид.арк. 1,25

Додатковий наклад 40 прим. Зам. №50

Інститут землеустрою УААН. Тел./факс (044) 277-75-66 **Друк** – видавничо-поліграфічний
сектор Інституту землеустрою УААН м.Київ, вул. Народного ополчення, 3. тел. (044)
277-72-77